

קרבן אלוהים

ככל שאני מוסיף ולומד תורה, כך אני מודע יותר למסתורין העצום של פרק ל"ג בספר שמות. פרק זה מוצב באמצע סיפור חטא העגל, בין פרק ל"ב המתאר את החטא ואת תוצאותיו, לבין פרק ל"ד שבו מתגלה ה' למשה ואומר לו את שלושה עשרה מידותיו, נותן לו את הלוחות השניים ומחדש את הברית. סבורני שבחידה זו טמונה מסגרתה המעצבת של הרוחניות היהודית כולה.

פרק ל"ג מבלבל מכמה בחינות. ראשית, לא ברור במה הוא עוסק. מה משה עושה? בפרק הקודם הוא התפלל פעמיים לה' שימחל לעם. בפרק ל"ד הוא מתפלל שוב למחילה. מה אם כן הוא מנסה להשיג בפרק ל"ג?

שנית, בקשותיו של משה בפרק ל"ג תמוהות. הוא מבקש, "הוֹדְעֵנִי נָא אֶת דְּרָכְךָ וְאֶדְעָךָ" ו"הִרְאֵנִי נָא אֶת כְּבוֹדְךָ" (פסוקים יג, יח). לכאורה, אלו הן בקשות להבנה מטפיזית או לחוויה מיסטית, לא בקשות מחילה. הן נוגעות למשה עצמו, לא לעם שמשה מתפלל בשמו. זהו רגע של משבר לאומי. הקב"ה זועם. העם בטרדומה. העדה כולה אחוזת בהלה. האם זה הזמן ההולם לבקש בו סמינר תיאולוגי פרטי?

שלישית, יותר מפעם אחת נוצר הרושם שציר הזמן בפרקנו הוא מן הסוף להתחלה. בפסוק ד, למשל, נאמר "וַיִּשְׁמַע הָעָם... וְלֹא שָׁתוּ אִישׁ עֲדָיו עָלָיו". והנה בפסוק שלאחריו מצווה ה' את משה להורות לבני ישראל "הוֹרֵד עֲדֶיךָ מֵעַלֶיךָ". דוגמה נוספת: בפסוק יד אומר ה' למשה "פָּנִי יֵלְכוּ וְהִנַּחְתִּי לָךְ"; והנה בפסוק שלאחריו אומר משה לה' "אִם אֵין פָּנֶיךָ הֵלָכִים, אֵל תַּעֲלֶנּוּ מִזֶּה". בשני המקרים, נראה שהזמנים התהפכו: הפסוק הראשון הוא מענה לפסוק השני. ניכר שהתורה מסבה את תשומת לבנו למשהו. אבל מהו?

הוסיפו למסתורין הזה את העגל עצמו. האם הוא היה אליל, או לא? התורה מספרת שהעם אמר על העגל "אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלֹךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (לב, ד). אך התורה גם אומרת שבני ישראל ביקשו מאהרן לעשות את העגל כי לא ידעו מה קרה למשה. האם חיפשו תחליף למשה או לאלוהים? מה היה חטאם?

מסביב לכל זה נמצאת התעלומה הגדולה בדבר סדר המאורעות בכל מחציתו השנייה של ספר שמות. האם הציווי על המשכן בא לפני חטא העגל או אחריו? מהי הזיקה בין המשכן והעגל?

כלב המסתורין של פרקנו נמצא פרט מוזר ומטריד, המובא בפסוקים ז-יא. שם מסופר לנו שמשה לקח את אוהלו ונטה אותו "מִחוּץ לַמִּחֲנֶה". איך מתקשר הדבר להקשר שהוא משובץ בתוכו, מערכת היחסים בין ה' לעם אחרי חטא העגל? הרי בנסיבות אלו, התרחקות מהמחנה היא הדבר הגרוע ביותר שמשה יכול לעשות. ה' אך זה בישר לו "לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ" (לג, ג). העם התאבל בשומעו על כך (לד, ד). עזיבת המחנה בשעה קשה זו

וראי הנמיכה עוד את רוח העם. בעת מצוקה לאומית, מנהיג צריך להיות קרוב אצל עמו, לא להיבדל ממנו.

יש דרכים רבות לפענח את הפרק החידתי הזה. אציג את זו הנראית לי הפשוטה והמשכנעת מכולן. משה התפלל כאן את תפילתו הנועזת ביותר. כה נועזת, שהתורה אינה מציגה אותה באופן ישיר וגלוי. עלינו לשחזר אותה מתוך החריגויות והרמזים הטמונים בכתוב.

מן הפרק הקודם השתמע שהעם נאחז חרדה בגלל היעדרו של משה, מנהיגו. נרמז כך גם בדברי ה' עצמו למשה "לֹךְ רֵד פִּי שְׁחַת עִמָּךְ אֲשֶׁר הָעֵלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (לב,ז). מן הדברים משתמע שהיעדרו של משה, או ריחוקו, גרמו לחטא. הוא צריך היה להישאר קרוב יותר לעם. משה הבין את הרמז. הוא ירד מההר. הוא העניש את האשמים. הוא התפלל לה' שישלח לעם. כל זה מתואר לאורך פרק ל"ב. עכשיו, בפרק ל"ג, משהחזיר את הסדר על כנו, משה מתחיל לנקוט גישה חדשה. כשהוא מוציא את אוהלו מהמחנה, הוא בעצם אומר לה': הדבר שהעם צריך איננו קרבתי שלי. אני רק אדם. היום אני כאן, מחר כבר לא. ואילו אותה נצחי. אתה האל שלהם. הם צריכים את קרבתיך.

משה כאילו אמר – "עד עכשיו, הם חוו אותך ככוח עצום ונורא, המנחית מכה אחר מכה על המצרים, מוריד את האימפריה הגדולה בעולם על ברכיה, קורע את הים, הופך את סדרי הטבע. בהר סיני, עצם מְשַׁמֵּעַ קוֹלָךְ הבהיל אותם כל כך, שהם ביקשו להפסיק לשומעו 'פֶּן נָמוּת' (כ, טז). העם צריך עכשיו לא לחוות את גדולת האלוהים אלא את קרבתו; לא את האל הנשמע ברעמים ובברקים על ראש ההר, אלא את השכינה הנמצאת תמיד במחנה שלרגליו".

לא אני צריך לשכון בקרב העם, אומר משה לה', אלא אתה. ולכן הוא מוציא את אוהלו מִקֶּרֶב המחנה. לכן הוא גם מבקש לדעת את דרכי ה' ולראות את כבודו. הוא רוצה לדעת – האם יכול אלוהים להתקרב למקום שיש בו אנשים? האם יכול הטרנסצנדנטי להיעשות אימננטי? היכול האל הגדול מן היקום כולו לשכון בתוך היקום באופן הניתן לחיזוי ולהבנה, ולא רק באופן של התערבות נסית?

תשובתו של הקב"ה לכך מובנית מאוד. היא מחולקת לכמה מאמרות, שלמרות הופעתם ברציפות כל אחד מהם פותח שוב במילה "ויאמר". תחילה אמר למשה: לא תוכל להבין את דרכי. "וְחִנַּנְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֶחָד וְרַחֲמֵתִי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם" (לג, יט). בצדק האלוהי יש יסוד המוכרח להישאר תמיד טמיר, מעבר להשגה האנושית. הרי אפילו לתודעתו של הזולת איננו יכולים להיכנס לגמרי, קל וחומר לתודעת בורא העולם.

שנית, "וַיֹּאמֶר: לֹא תוּכַל לִרְאוֹת אֶת פָּנַי, כִּי לֹא יֵרָאֶה הָאָדָם וְחַי" (כ). האדם יכול לכל היתר לראות "אֶת אַחֲרָי", את גבי כביכול. גם כשה' מתערב בהיסטוריה, אנו יכולים להבחין בכך רק בדיעבד, במבט לאחור. טעה סטיבן הוקינג. בניגוד לאמירתו המפורסמת בסוף ספרו 'קיצור תולדות הזמן', גם אם נפענח את כל חידות המדע עדיין לא נכיר את "תודעתו של אלוהים".

ובכל זאת, אפשר לראות את "כבוד" ה'. את זאת ביקש משה כאשר הבין שלעולם לא יבין את "דרכי" ה' ולא יראה את "פניו". ה' הראה למשה את כבודו כאשר עבר על פניו "בְּנִגְרָת הַצֹּר" (כב). בשלב זה איננו יודעים בדיוק מהו אותו "כבוד ה'", אך אנו עתידים לגלות זאת ממש בסוף ספר שמות. בפרקים לה-מ מתוארת בניית המשכן וכליו. כשהמשכן מוכן אומר הכתוב כך:

וַיִּכַּס הָעֶנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד, וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן.
וְלֹא יָכַל מֹשֶׁה לָּבוֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד, כִּי שָׁכַן עָלָיו הָעֶנָן,
וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן (מ, לד-לה).

עכשיו נוכל להבין את הדרמה השלמה שתחילתה בעשיית עגל הזהב. משה הפציר בקב"ה להתקרב אל העם, כדי שיוכלו לפגוש אותו לא רק ברגעים חד-פעמיים שהוא מחולל בהם ניסים, אלא דרך קבע, כשגרת יומיום; ולא רק ככוח המאיים למחות את כל אשר בדרכו, אלא גם כשכינה מורגשת בלב המחנה.

משום כך ציווה ה' על משה להורות לעם לבנות את המשכן. לכך התכוון באמרו "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנֹתֵי בְּתוֹכָם" (שמות כה, ח). שורש אחד, שכ"ן, למילה "וְשִׁכְנֹתֵי" שבפסוק זה, למילה המקראית "מִשְׁכָּן" ולמילה הבתר-מקראית "שְׁכִינָה". עניינו של שורש זה היא השְׁכִינּוּת, ההימצאות הקרובה. ואם זו הבנתם הנכונה של המקראות (וכך הבין, למשל, רבי יהודה הלוי)¹, הנה המשכן כולו הוא תשובתו של ה' לחטא העגל, והיענות לבקשת משה שיתקרב אל העם. איננו יכולים לראות את פניו של ה'; איננו יכולים להבין את דרכיו; אבל באפשרותנו לפגוש את כבוד ה' כאשר אנו בונים לו בית, משכן, שישכין בו את שכינתו על פני האדמה.

זהו הנס המתמשך של הרוחניות היהודית. עד הולדת היהדות, איש לא תיאר את אלוהים בצורה כה מופשטת ומעוררת-יראה: אלוהים רחוק מן הכוכב הרחוק ביותר, ונצחי יותר מהזמן עצמו. ויחד עם זה, שום דת גם לא ראתה את אלוהים כקרוב כל כך. נביאי המקרא מתווכחים עם אלוהים. משוררי תהילים מדברים אליו באינטימיות ממש. בתלמוד הוא מקשיב לשקלא ולטריא של החכמים ומקבל את פסיקותיהם גם כשהן מנוגדות

לבת קול משמיים. הנביאים דימו את זיקתו של הקב"ה לישראל לזו שבין הורה לילד, ולזו שבין בעל ורעיה. בשיר השירים היא דומה להיקסמות הדדית של צמד אוהבים. ספר הזוהר נוקט לשון נועזת של תשוקה, וכמוהו גם המקובל מצפת ר' אלעזר אזכרי בשירו "ידיד נפש".

זהו אחד ההבדלים המדהימים בין הקתדרלות של ימי הביניים לבין בתי הכנסת מן התקופה. הנכנס לקתדרלה ביניימית מרגיש שהאל עצום והאדם זעיר. ואילו הנכנס לבית הכנסת אלטנויזשול בפראג, או לבתי הכנסת של האר"י ושל רבי יוסף קארו בצפת, מרגיש שהאל קרוב ושלל אדם יש פוטנציאל להיות גדול. עמים רבים עובדים את אלוהים, אבל היהודים הם העם היחיד הרואה עצמו בן משפחתו הקרוב ("בְּנֵי בְּכָרֵי יִשְׂרָאֵל", שמות ד, כב).

בין השורות של שמות ל"ג מגלה הקורא הקשוב את סימניה של אחת התכונות הייחודיות והפרדוקסליות ביותר של הרוחניות היהודית. שום דת אחרת לא ראתה את אלוהים כנשגב כל כך, אך שום דת אחרת גם לא הרגישה בהיותו כה קרוב. זה מה שמשה ביקש, והשיג, בפרק הזה, בשיחתו הנועזת ביותר עם אלוהים.

שאלות לשולחן השבת

- מה דעתכם על הרעיון שמשה צריך היה לשכנע את ה' שהעם זקוק לשכינתו בתוכו?
- בית הכנסת שלכם – האם הוא מבנה מפואר וגדול, או קטן ואינטימי? איזה משני הסוגים הללו מיטיב לדעתכם להשרות הרגשה של קרבת ה'?
- כשאתם חושבים על ה', האם אתם חושבים על אל מרוחק, עצום וכול־יכול, או על אל שהוא מעין שכן, שאפשר להימצא ביחסים ישירים איתו?